

Deze historische rubriek wordt mede mogelijk gemaakt door **heemkundekring De Steenen Kamer** (www.everyoneweb.com/heemkundekring-steenbergen), **Fotoclub de Brabantse Wal** (www.fotoclubbrabantsewal.nl) en **Stichting Stadsarcheologie Steenbergen** (<http://sites.google.com/site/archstnb>). Uw reacties zijn welkom via redactie@steenbergsecourant.nl, Molenweg 44, 4651 CM Steenbergen en/of 06-23162068. Uw reacties zijn welkom via redactie@steenbergsecourant.nl of Molenweg 44, 4651 CM

● Foto: Van de Graaff kwam in 1926 als directeur van de latere koekjesfabriek aan de Wouwsestraat in Steenbergen terecht.

Verantwoordelijk voor de dood van meerdere Steenbergse verzetshelden

‘Koekenbakker’ Van de Graaff speelde als NSB-burgemeester een zeer kwalijke rol in de oorlog

STEENBERGEN - Met het oog op Dodenherdenking en Bevrijdingsdag beschrijft Frans van Eckelen in deze aflevering van ‘Uit de oude doos’ een zwarte bladzijde uit de geschiedenis van Steenbergen: het burgemeesterschap van NSB'er Arie van de Graaff en zijn rol bij de dood van meerdere Steenbergse verzetstrijders. De auteur mocht hiervoor in het Nationaal Archief te Den Haag, afdeling Bijzondere Rechtspleging, het dossier inzien van Van de Graaff, over wie eerder - om begrijpelijke redenen - nooit heel uitgebreid geschreven is. Het dossier bevat vooral veel stukken over zijn berechting, kort na de Tweede Wereldoorlog.

Arie van de Graaff werd geboren op 21 september 1888 in Den Helder. Hij was gehuwd met Jacoba van Rooy en zij hadden twee kinderen, Jacob (1919) en Martine (1923). In 1926 had hij zich in laten schrijven bij de gemeente Steenbergen. Hier was hij directeur geworden van broodfabriek ‘De Zeeuw’, de latere koekjesfabriek in de Wouwsestraat, waar nu theaterschool Myra Ceti is gevestigd. Deze positie verkreeg Van de Graaff vermoedelijk dankzij zijn vrouw, omdat zij familie was van de bekende broodfabrikant Hus uit Den Haag. Arie zelf had niet zo-

veel gestudeerd en werkte eerder als handelsreiziger bij een grossierbedrijf.

Na de inval van de Duitsers in 1940 verhuisde hij naar Bergen op Zoom, Noordzijde Zoom 8. Al in 1935 was hij lid geworden van de Nationaal Socialistische Beweging (NSB) van Anton Mussert. Naar eigen zeggen omdat hij zich in wilde zetten tegen de communisten en het Bolsjewistische gevaar. Binnen de NSB was hij een actief lid. In 1942 werd hij tot kringleider benoemd. Ook als burgemeester van Steenbergen zou hij in zijn woning aan de Kruispoort en in de broodfabriek bijeenkomsten organiseren om het gedachtegoed van de NSB uit te dragen. Opperwachter G. van Buren uit Bergen op Zoom typeerde hem dan ook als ‘een NSB’er met hart en ziel’.

Van Etten

Vele jaren lang, al vanaf 1919, was H. van Etten burgemeester van Steenbergen. Ook na het uitbreken van de oorlog in 1940 bleef hij die functie vervullen. Hij zou daarbij heftig in conflict komen met Van de Graaff. Van Etten getuigde hierover na de oorlog tijdens de rechtszitting van Van de Graaff, die op alle mogelijke manieren Van Etten zwart zou hebben proberen te maken bij de Duitse bezetters. Van Etten was op zijn hoede en gaf op 11 mei 1940 opdracht om Van der Graaff te arresteren. Hij

handelde daarmee overeenkomstig een landelijke instructie. De Duitsers waren Nederland binnengevallen en alle mogelijke sympathisanten van de Duitsers moesten in de gaten gehouden worden. In de ogen van Van Etten was Van der Graaff natuurlijk een gevaarlijk persoon en mogelijk een spion voor de Duitsers. Al na enkele dagen, na de capitulatie van Nederland op 15 mei, moest hij Van der Graaff echter weer vrijlaten. Het was voor iedereen duidelijk dat Van der Graaff op wraak uit was. ‘Hij heeft er alles aan gedaan om mij ontslagen te krijgen’, verklaarde Van Etten. Dat is hem uiteindelijk ook gelukt, maar daar was nadrukkelijk ingrijpen van de Duitse rijkscommissaris voor het bezette Nederland voor nodig.

Diefstal ambtsketen

Adviezen van het Provinciaal bestuur om Van de Graaff niet te benoemen tot burgemeester werden weggewuifd. Bezwaren waren er tegen zijn onbekwaamheid. Hij had tenslotte nooit gestudeerd voor een dergelijke taak. Maar het grootste bezwaar was zijn gereformeerde achtergrond. De grote meerderheid van de Steenbergse bevolking was katholiek en benoeming van een gereformeerde burgemeester zou vast op veel onrust en weerstand stuiten. Zijn benoeming werd desondanks toch doorgezet en de ambtsperiode van burgemeester Van Etten

werd vrij onverwacht op 31 augustus 1943 beëindigd. Van de Graaff doet enige dagen daarna nog een vervelende uithaal naar Van Etten, door hem te beschuldigen van diefstal van de ambtsketen. Volgens de secretaris was de ambtsketting echter persoonlijk eigendom van Van Etten. Dus Van der Graaff moest zijn beschuldiging weer intrekken. De oudste wethouder van Steenbergen en tevens waarnemend burgemeester, Chris Herbers, installeerde Van der Graaff. Zijn spech is bewaard gebleven. Natuurlijk drukte hij zich voorzichtig uit, met zinsnedes als ‘Hoewel onze politieke inzichten uiteenlopen, moeten wij het algemeen belang dienen en ons niet door haatgevoelens laten leiden’ en ‘Wij willen met U samenwerken mits wij vrijgelaten worden in onze principiële opvattingen’.

Declaraties

Als burgemeester moest Van der Graaff verhuizen naar Steenbergen. Dat zou hij pas maanden later, op 23 februari 1943 doen. Hij gaat dan wonen aan de Kruispoort A63. De eerste maanden van zijn burgemeesterschap reisde hij met de bus op en neer van Bergen op Zoom naar Steenbergen. Hij declareerde die kosten (een gulden per dag), maar het was niet zo slim van hem om daarnaast ook hotelkosten (twee gulden per dag) bij Hotel Aarden te declareren. Een declaratie

die natuurlijk niet geaccepteerd werd.

Niet onvermeld mag blijven hoe minderwaardig hij dacht over de Joodse medeburgers. In het dossier zit een brief van 14 juni 1943, waarin hij verzocht om van het Joodse kerkhof in Bergen op Zoom een kampeertrein te mogen maken. Hij zou de Joden, die daar begraven lagen, wel nog wat dieper in de grond stampen.

Zijn beide kinderen waren ook lid van de NSB en zijn zoon Jacob sympathiseerde daarnaast op opvallende wijze met de Duitsers door dienst te nemen bij de Duitse Waffen-SS. Dat kostte hem na de oorlog zijn Nederlanderschap, dat hem echter in 1953 weer teruggeven werd.

● Foto: De Steenbergse NSB-burgemeester Arie van de Graaff, hij kwam oorspronkelijk uit Den Helder.

Deze historische rubriek wordt mede mogelijk gemaakt door **heemkundekring De Steenen Kamer** (www.everyoneweb.com/heemkundekring-steenbergen), **Fotoclub de Brabantse Wal** (www.fotoclubbrabantsewal.nl) en **Stichting Stadsarcheologie Steenbergen** (<http://sites.google.com/site/archstnb>). Uw reacties zijn welkom via redactie@steenbergsecourant.nl, Molenweg 44, 4651 CM Steenbergen en/of 06-23162068. Uw reacties zijn welkom via redactie@steenbergsecourant.nl of Molenweg 44, 4651 CM

● Foto: De goede relatie van Arie van de Graaff met NSB-leider Mussert blijkt uit deze unieke foto van de NSB-top op bezoek bij een sigarenfabriekje.

● Illustratie: Een spotprent uit de 'Steenbergse Buscourant', een illegaal blad dat door verzetsstrijders werd verspreid.

● Foto: Burgemeester Van Etten liet Van de Graaff, met wie hij stevig in de clinch lag, op 11 mei 1940 arresteren, maar moest hem kort na de capitulatie van Nederland weer vrijlaten.

Dolle Dinsdag

In de korte tijd dat Van de Graaff burgemeester was voerde hij geen tiranniek beleid, zoals zijn NSB-collega Van Campen in Dinteloord dat deed. Maar hij zou hij wel een zeer kwalijke rol spelen bij de dood van enkele Steenbergse verzetsmensen, wat hem na de oorlog zeer zwaar aangerekend zou worden.

Van de Graaff was op Dolle Dinsdag (5 september 1944) uit Steenbergen gevlucht, waar hij niet meer zou terugkeren. Op die dag brak er paniek uit onder vele Duitsers en collaborateurs en zij verlieten die dag massaal hun post. Een later foutief gebleken bericht van Radio Oranje, over een snelle opmars van de geallieerde troepen, had gezorgd voor een bevrijdingsroes over Nederland. Ook Van de Graaff en zijn familie waren gevlucht, maar waarheen wist op dat moment niemand. Hij werd door de Minister van Binnenlandse Zaken, J.A.W. Burger, die in Engeland verbleef, al op 25 september ontslagen van al zijn functies.

Enige maanden later, begin november 1944, werd Steenbergen na zware gevechten bevrijd. Grote delen van Nederland zouden nog tot 5 mei 1945 bezet blijven door de Duitsers. Van de Graaff was op die Dolle Dinsdag samen met zijn gezin naar Olst (Overijssel) gevlucht, zo bleek achteraf. Hij moet goede relaties hebben gehad, want in maart 1945 werd hij benoemd tot burgemeester van Rijssen en enige tijd later (28 april) werd hij burgemeester van Lopik. Daar werd hij op 7 mei 1945 gearresteerd en overgebracht naar kamp IJsselstein. Enige tijd later is hij overgebracht naar kamp Vught.

Voor de rechter

Zijn proces zou pas in 1948 plaatsvinden. Justitie had direct na de oorlog onvoldoende capaciteit en mogelijkheden om zoveel processen tegelijk aan te kunnen. Bij de eerste rechtszitting op 17 februari 1948 werd 15 jaar gevangenisstraf tegen hem geëist. De beschuldigingen waren ernstig. Enkele citaten van de rechter luiden:

- Het in de maand juli 1944 arresteren of doen arresteren van C. Delhez en J.A. de Pree en hen ter beschikking te doen stellen aan de Duitse 'Sicherheitspolizei', welk feit de dood van hen beiden ten gevolge heeft gehad.

- Het in de maand januari 1944 doen arresteren van P. Stoffelen en J. Verhagen en hen ter beschikking te doen stellen aan de Duitse bezettende macht, welk feit de dood van P. Stoffelen en een langdurige vrijheidsberoving van J. Verhagen ten gevolge heeft gehad.

- Dat hij al voor de bezetting een vurig aanhanger was van het Nationaal Socialisme, de eed heeft afgelegd op de leider Mussert en overtuigd was dat Duitsland de oorlog zou winnen.

- Het opzettelijk, in tijd van oorlog, de vijand hulp te hebben verleend.

Getuigenissen

Tijdens de rechtszaak bevestigden enkele Steenbergse getuigen deze gang van zaken. Politieagent Van Uden verklaarde dat hij in opdracht van Van de Graaff de verzetsstrijders Cees Delhez en Jan de Pree opgesloten had en ook gezien had dat ze door de Duitsers weggevoerd werden. Ook Piet Stoffelen en Jan Verhagen had hij op bevel van Van de Graaff gearresteerd. (Naar o.a. Delhez, Stoffelen en De Pree zijn in Steenber-

gen Noord-Oost straatnamen vernoemd, teneinde hun verzetsdaden te eren en de herinnering aan deze helden levend te houden). Mevrouw Delhez verklaarde dat Cees naar de Engelse zender geluisterd had en nieuwsberichten daarover verspreidde. Zij wist te melden dat haar man eerst naar Vught gebracht was en later naar het concentratiekamp Sachsenhausen, in de buurt van Berlijn. Daarna had ze niets meer van haar man vernomen.

De zus van Jan de Pree verklaarde dat haar broer illegale berichten verspreid had. Jan was eerst naar Breda gebracht en later naar het concentratiekamp Mauthausen. Van het Rode kruis vernam ze dat hij daar op 5 april 1945, slechts 36 jaar oud, was overleden. Dat was nog geen maand voor de bevrijding van dit kamp door de geallieerden.

De vader van Piet Stoffelen meldde dat Van de Graaff tegen hem gezegd had, dat er veel bewijs was tegen zijn zoon. Bij de huiszoeking door Van Uden waren er getekende landkaarten gevonden. Van de Graaff had dit bij de Duitsers gemeld. Piet kwam op 19 juli 1945 wel terug uit Duitsland, maar was zo uitgeput en verzwakt dat hij enkele weken later op 26 augustus 1945 overleed.

Jan Verhagen zelf vertelde dat hij door Van de Graaff gearresteerd was en overgedragen aan de SD in Breda. Hij had autonummern genoteerd, om zo de sterkte van de Duitsers door te kunnen geven. Jan verbleef in vele gevangnissen en kampen zoals in Vught, Scheveningen, Amersfoort en Den Bosch. In het voorjaar van 1945 kwam hij vrij.

De rechters vonden Van de Graaff schuldig was aan alle genoemde feiten. Al zijn daden lagen in de lijn van zijn uitgesproken pro-

Duitse houding. De dood van drie Steenbergsegenaren was een direct gevolg van zijn optreden. Er waren in de ogen van de rechters geen verzachtende omstandigheden.

Spotprent

Van de Graaff betoogde nog, dat hij deze verschrikkelijke gevolgen niet voorzien had. Maar de rechter zei stellig, dat hij dit in 1944 al wel had kunnen weten.

Voor de rechtszitting had Van de Graaff nog een lang verweerschrift geschreven ter verdediging van zijn acties, die hij naar eigen zeggen in opdracht van anderen had gedaan.

Een opvallend argument uit dit verweerschrift: Zijn opdracht tot het arresteren van Delhez en De Pree hield direct verband met het feit dat hij hen verdacht van het verspreiden van een illegaal blad, genaamd 'Jubileumnummer van de Steenbergse Buscourant'. Dit blaadje ging in heel Steenbergen van hand tot hand en daarin werd hij naar zijn mening zwaar beledigd en er stond ook een kwalijke karikatuur van hem in dit blad.

Deze tekening had betrekking op het planten van twee jonge boompjes op het binnenplein van het gemeentehuis door wethouder Chris Herbers en Arie van de Graaff op 17 april 1944. In de bijgaande tekst wordt Van de Graaff zwakzinnig genoemd, met een schedel gevuld met beton.

Pastoor Ermen

De enige 'verzachtting' die later tijdens zijn vele gratieverzoeken naar voren kwam, was dat hij volgens enkele getuigen, geen terreurbewind in Steenbergen had gevoerd. Een enkele getuige

verklaarde zelfs dat hij mensen geholpen had. Opvallend is dat er in het dossier verschillende brieven te vinden zijn van mensen die positief over Van de Graaff schreven. Zij schreven dat hij hen altijd oprecht en eerlijk had behandeld. Een enkeling vroeg daarom nadrukkelijk om strafvermindering. Mogelijk is het verzamelen van deze brieven een actie geweest van de advocaat van Van de Graaff of zijn familie. Zo schreef pastoor Ermen op 23 augustus 1946: 'De hr. Van de Graaff heeft zijn uiterste best gedaan om mij vrij te krijgen, toen ik door de Duitsers was opgehaald'. De pastoor noemde hem een 'naïeve idealist'. Van de Graaff heeft tijdens zijn gevangenschap nog diverse verzoeken gedaan om verlaging van zijn straf te krijgen. Het dossier is daarover wat chaotisch. Voor zover is na te gaan, kwam hij uiteindelijk vervroegd vrij op 7 mei 1951, precies 6 jaar na zijn in bewaringstelling.

Foto: Oud-plaatsgenoot Frans van Eekelen mag zich als historicus graag verdiepen in de geschiedenis van Steenbergen, waarover hij al de nodige verhalen op schrift heeft gesteld.